

Лариса ГОНТАРУК

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ПОЛОНІЗМІ **ЦНОТА**
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVII ст.
(на матеріалі творів Д.Наливайка)

У XIV–XV ст. полонізми, разом із церковнослов'янізмами та молдавізмами, входили до активного словникового фонду української актової мови. Проте лексеми, які називають міжлюдські стосунки з аксіологічним наповненням, до яких належить й аналізована у цій статті лексема **цнота**, майже не запозичувалися. “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” фіксує лише поодинокі слова цієї групи, задокументовані в українських ділових документах того часу, зокрема: **оуволотство** – ‘зневага, образа’, **скромливе** – ‘пристойно’, **схитритися** – ‘схитрувати’, **окроутне** – ‘жорстоко’, **повъстягнути (ся)** – ‘стриматися’, **хвалєбный** – ‘достойний, славний’, **цный** – ‘чесний, достойний’, **цнота** – ‘чеснота, доброчесність’ та декілька інших (ССМ I–II).

Натомість у пам'ятках XVI–XVII ст. дана група лексики української мови активно поповнюється за рахунок запозичень із польської та чеської мов. Лишень у творах Д.Наливайка – визначного діяча Острозької академії, культурного діяча першої чверті XVII ст. – наявна велика кількість іншомовних слів на позначення міжлюдських стосунків з аксіологічним наповненням. Аналіз даної лексики у пам'ятках XVI–XVII ст. вказує на те, що згадана група іншомовних слів функціонувала вже у всіх стилях літературної мови цього періоду.

На нашу думку, мінімальна кількість запозичень із польської мови лексики на позначення міжлюдських стосунків з аксіологічним наповненням в актовій українській мові зумовлена домінуючим становищем української мови у Литовсько-Польському князівстві XIV–XV ст. як мови державної, функціонально більш розвинутої, з давньою киеворуською традицією. Зміна умов функціонування української мови у XVI–XVII ст. змінює і співвідношення польсько-українських впливів у царині мови на користь польської. Бурхливий розвиток функціональних стилів польської мови, який почався з другої половини XVI ст. під впливом Реформації, зробив її повноцінною літературною мовою. А те, що реформаційна ідея введення народної мови у церковну сферу проникла на Україну з Європи через Польщу, зумовило той факт, що богослужбові твори польською мовою стали зразками для українських перекладачів, звідси в українській літературній мові XVI–XVII ст. така велика кількість запозичень з різних лексичних сфер, зокрема з групи аналізованої лексики.

Іншомовні лексеми, що називають міжлюдські стосунки з аксіологічним наповненням, досить специфічно входили у словник української літературної мови XVI–XVII ст. Процеси, які відбувалися у семантичній будові запозичених слів були різноманітні. Останнє стосується як лексем, що увійшли в літературну українську мову в XVI–XVII ст., так і запозичених у XIV–XV ст., оскільки у XVI–XVII ст. усі вони розбудовували свою семантичну структуру.

Серед запозичених лексем, що функціонують у творах Д.Наливайка, на особливу увагу заслуговує лексема **цнота** з огляду на її великий семантичний об'єм. Дане сло-

во вперше документується в українських пам'ятках ділової мови з XV ст. У діловому мовленні функціонувала лише форма *pluralia tantum* – **цноти**. Автори “Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.” вважають, що ця лексема в українську мову потрапила з польської (ССМ II 527).

Семантичний об'єм даного слова вже в українських пам'ятках XV ст. був великий. Ним виражалося абстрактне поняття “доброчесність, чеснота”, яке на семному рівні об'єднувало комплекс позитивних моральних та інтелектуальних рис, а також сему “благородне походження”.

У XVI–XVII ст. лексема **цнота** переживала бурхливу розбудову семантичної структури. У пропонуваній розвідці висвітлюється окремий фрагмент історії розбудови семантичної структури названого полонізму в зазначений період на українському мовному ґрунті. Зокрема, нас цікавить лише одне значення даної лексеми, а саме “сміливість, мужність, героїзм”, з яким номен **цнота** документується один раз у творах Д.Наливайка: “призвоито ... гетманови те(ж) абы сѧ зналь на люде(х) рыццерскихъ, и якоє цноты е(ст) ко(ж)дый. абы в часъ оушикованьѧ войска, лѣпши(х) при бокѣ своє(м) мѣль” (Тест. 151). В українській мові XVI–XVII ст. слово **цнота** з такою семантикою вживалося рідко. Серед виявлених випадків назвемо пам'ятку з 1623 р.: “Нарадъ Расскій ... зброи и тарчи оуфности не покладасть: ... цнотѣ; мѣжество и славѣ добрѣю за накоштовнѣйшій строй собѣ прекладаючи” (1623, Київ, Присв. Коп. Четв., МКСВ 74)*.

Більш типове значення аналізованого слова – “комплекс позитивних моральних та інтелектуальних рис”, куди на семному рівні входило й поняття “мужність”. Якщо ж йшлося про якісь окремі моральні риси, що називалися даною лексемою, то експліцитно у тексті вказувалося, про які саме риси йдеться: “чтыри цноты знакомитыи: ... мѣдрость,.. мѣжество ... повстагливость” (б.м.н., поч. XVII ст. Пчела, 52)*.

Підставою для семантизації лексеми **цнота** у значенні “сміливість, мужність, героїзм” стало контекстуальне оточення слова як у творі Д.Наливайка: *гетманъ, люди рыццерские, часъ оушикованьѧ, войско*, так і у цитованій пам'ятці: *зброя, тарча*, а також синонімічний ряд *цнота, мѣжество, слава*. Саме вони дають змогу серед великої кількості позитивних моральних та інтелектуальних рис, які називала лексема **цнота**, виокремити лише зазначену нами рису – “сміливість, мужність, героїзм” як необхідну для воїна.

Семема “сміливість, мужність, героїзм” у семантичній структурі полонізму **цнота** виокремилася з загального значення “комплекс позитивних моральних та інтелектуальних рис” як у польській мові, так і вже на українському мовному ґрунті у результаті процесу семантичної конденсації. Частково він був аналогічним у двох мовах, а частково відмінним.

Як свідчить матеріал пам'яток, у польській мові процес виділення аналізованої семи в окрему семему в семантичній структурі лексеми **cnota** завершився лише наприкінці XVI ст. Випадки вживання даного слова у значенні “сміливість, мужність, героїзм” нечисленні. Привертає увагу той факт, що аналізоване слово з такою семантикою вживається лише у тавтологічних конструкціях типу “*cnota y me[wo]*”, у яких повторюється семема “сміливість, мужність, героїзм” або редуплікаційних конструкціях типу “*cnota y dzielności*” у значенні “мужність і героїчні подвиги”, де лише редуплікується аналогічна сема: “*Lejko Xiaze Sierackie / bel Pan rowni tztnota y me[stwem przodkom [woim]*” (1587 Papr Up B 3v / SP XVI w. III 540)***; “*abowiem w oney nawie świętey / wiozł [je] prawie brant y w[zutko] iądno cnoty y me[stwa Greckiego]*” (1598 Klon Flis A3v / SP XVI w. III 450)***; “*więk[za] [je] część Slachty prawdziwey Litew[kiey] y*

Zmoǳkiey / właŃn cnot / y przewaŃnymi rycerŃkimi dzielnoŃciami rozmnoŃyła” (1852, Stryj Kron 76 / SP XVI w. VI 372)***. На пiдтвердження правильностi семантизацiї лексеми **цнота** як “смиливiсть, мужнiсть, героiзм” у цитованих текстах наведемо мiж-текстову паралель словосполучення “*cnota y dzielnoŃci*” – “*Ńlawa męŃtwo dzielnoŃci*”: “Tak Dom BekieŃzow Ńlawa / męŃtwem dzielnoŃciami StraŃzny niepzycielom miedzy Sarmatami” (1593, KoŃak CzczeŃŃ Av / SP XVI w. VI 372)***.

Тавтологiчні та редуплiкацiйнi конструкцiї були характерним явищем для лiтературноi мови тiєї епохи. До тавтологiчних конструкцiй, якi функцiонували у польськiй мовi XVI ст., належать, наприклад, словосполучення “*dobroć a cnota*” у значеннi “ми-лосердя, ласкавiсть, зичливiсть” i “*cnota y dobry wczynek*” у значеннi “вчинок, що вiдповiдає заповiдям Божим”: “Patrzay Ńe tu na co zŃym zloŃc / a na co poćciwym dobroć a cnota wychodzi” (1568 Rej Zwierc 102 / SP XVI w. V 108)***; “a tenŃeć przyochędaŃa pŃugawoŃc naŃzę dobrocią i cnotami” (1551 Murz NT A4 / SP XVI w. III 543)***; “BonifacyuŃz [...] byŃ imuŃnik wielki y winnych cnotach y dobrych wczynkach oŃbliwie Ńię kochaŃ” (1579p. Skar Źyw 440,3, 294 / SP XVI w. III 544)***.

Стверджуємо про видiлення семи “смиливiсть, мужнiсть, героiзм” в окрему семему в семантичнiй структурi лексеми **цнота** лише наприкинцi XVI ст. тому, що у пам’ятках XV ст. не функцiонують нi такого типу тавтологiчнi чи редуплiкацiйнi конструкцiї, нi атрибутивнi (про якi йтиметься далi) (SStp I 316), хоча вже у цьому часi лексема **мęŃstwo** вживається як неповний вiдповiдник слова **цнота**: “[A]by zemyanye ... s pyrw (чит. z pirwu) w swey czezy szadnym zlodzeystwem nyeporvszeny od nas abo swych sasyad myely nyektore zachowane czezy dla swego oczyszczenya, a to gdy gemv dla tego masstwa o zboy nye dana wina przez sasyady, tedy sam wloŃn rk odygdze” (1460–70 p. Dzial 35 / SStp IV 184)**.

На нашу думку, названий процес у семантичнiй структурi лексеми **цнота** став можливим у результатi функцiонування стiйких синонiмiчних словосполучень “*cnota męŃtwo*” – чеснота мужностi, “*cnota BohaterŃka*” – чеснота героiзму, “*cnota rycerŃka*” – рицарська чеснота: “nieŃmiertelna pamiatka cnoty BohaterŃkiey. OdyŃŃea Homerowa” (1598 p. Klon Flis A3v / SP XVI w. III 539)***; “Tam znaydzyeŃz AchilleŃa / Priama / Hektora / ... ZnaydzyeŃz iako Ńw cnot rycerŃk zachowac” (1560 p. RejWiz 17 / SP XVI w. III 539)***; “IŃ go tylko dla Ńprawy Ńlawney / męŃtwo / Cnoty / obrali” (1574 p. Stryj Wjz A4 / SP XVI w. III 540)***; “Ta tedy cnota męŃtwo / .., ma być w wielkiey wadze” (1588 Phil B 4 / SP XVI w. III 538)***; “Na tey woynie cnota y fortuna Ciceronowa okazaŃa Ńie” (1564 Macz 247d / SP XVI w. III 540)***, а також у результатi сталого спiвставлення цих двох понять, у яких то цнота є умовою мужностi, то мужнiсть є джерелом цноти, або вони – рiвноцiннi поняття: “Przodkowie naŃzy ktorzy cnotę znali / Dla Ńpolney rzeczy y gardŃa dawali” (1568 p., Rej Zwierc. 222v / SP XVI w. III 537–538)***; “Cnota od męŃtwo ymię oŃięgnęŃa” (1564 p., Macz 239c, 45d / SP XVI w. III 537)***; “S cnot męŃtwo tu naydzyeŃz choć Ńadney vrody” (1575 p., Parp Pan K, A4v / SP XVI w. III 540)***.

Як свiдчить матерiал польськiх пам’яток, для лексеми **цнота**, як i для багатьох iнших слiв, були характернi такого типу атрибутивнi конструкцiї, у яких слово iз загальним значенням вживалося поряд iз лексемою-конкретизатором. У даному випадку слово **цнота** iз загальним значенням “чеснота” мiстило лексему-конкретизатор, що вказувала на те, про яку саме чесноту йдеться. Уважаємо, що у атрибутивних конструкцiях “*cnota męŃtwo*”, “*cnota BohaterŃka*”, “*cnota rycerŃka*” вiдбувся процес семантичнoї конденсацiї, у результатi якого цiле словосполучення почало виражати поняття “смиливiсть, мужнiсть, героiзм”. Додатково тут редуплiкувалася й позитивна оцiнка. Аналогiчний процес вiдбувся i в iнших конструкцiях такого типу. Порiвняйте,

наприклад, словосполучення “*miłości cznota*” у значенні ‘любов’ або “*cznota czyłtości*” у значенні ‘незайманість’: “Pobudzała mie też ktemu ieu miłości cznota wyłoka / Źwiatołc zywota niepołpolita y bogoboynołc niewymowna” (1539 p., Wrób Żołt Glab A2v / SP XVI w. III 54)***; “Cnota bowiem czyłtości panieńkiew, a vkochanie Źtanu bezzeńkiew, byle wedle Boga, Źa ćotczone rodzone” (1597 p., GołCast 7 / SP XVI w. III 545)***.

На нашу думку, був ще один чинник, який підтримав вказаний процес, а саме: латинським відповідником слова **cznota** у діяльності польських перекладачів найчастіше була лексема **virtus**, найтипніше значення якої у латинській мові – “мужність, відвага, хоробрість” (зокрема у бою) (SLP V 629–630; LPC 1084). Крім того, даний латинізм ще у XV ст. у перекладній практиці відповідав польській лексемі **męstwo** (SStp IV 184). З огляду на латинський відповідник вважаємо, що у випадках вживання лексеми **cznota** у формі pluralia tantum у редуплікаційних конструкціях типу “*cnoty y dzielność*”, “*cnoty y rycerstwo*”: “Y wŹyłtkiewo rycerstwa przypominał cnoty / Y dzielność ołbliwą” (1583 Koch Jez B4, A2v / SP XVI w. III 540)***; “Z tąđ mie Habdankiem zowa / gdym w Połzce godności / Z Cnót y z Rycerstwa dołtał / Szlacheckiew wolności” (1566 Biał Kat d4v / SP XVI w. III 541)***, слід семантизувати слово **cznota** як “мужні вчинки, героїчні подвиги” (латинізм **virtus** містив і це значення у своїй семантичній структурі (SLP V 629–630; LPC 1084)) і стверджувати подальшу розбудову семантичної структури аналізованої лексеми. Порівняйте ще й тавтологічну конструкцію “*cnoty y dzielności*”, що виражає поняття “мужні вчинки, героїчні подвиги” (польські словники цього значення не виділяють): “iedno wupiłano ony Źlawne cnoty ich [Achillesa, Hektora, Herkulesa i in.] / ony poważne dzielności / ony Źtale a poćiwe zywoty ich” (1568 RejZwierc 103v / SP XVI w. VI 372)***.

Як свідчать українські пам’ятки того періоду, в українській мові XVII ст. функціонували аналогічні польській мові атрибутивні конструкції, у яких теж відбувся процес семантичної конденсації. Це, наприклад, словосполучення “*дѣлна цнота*”, “*марсобыстра цнота*” на означення поняття “сміливість, мужність, героїзм”: “Домѣ цныхъ Балабановъ цныи тежъ клеиноты, Знаками сѣть чулой и дѣлнои цноты” (Київ, 1627, Зем. Клейн. Бал. МІКСВ, 186)*; “Знаєть ѡ марсобыстрыхъ южъ Єврѡпа цнотахъ Замоискихъ Фебоисны(х) ... Поизри на три Копѣи, котрыми вѣспираєть вѣко помне ѡ(т)чизнѣ, здобить вывышаєть ... Трѣдно зѣ рѣкъ Геркѣлесѣ снать бѣлавы брати; ѡ трѣднѣи Замоискомѣ Тарчи выривати” (Київ, 1631, Зем. Зам. І Тріюдь. тит. зв.)*. Трапляються й словосполучення такого типу: “*цнота покоры*” у значенні “покора”, “*цнота послѣшаніѣ*”, “*цнота терпеніѣ*” у значенні “терпіння, послух” та ін.: “при то(м) старшо(м) цѣлы(й) ро(к) на послѣга(х) ... и оуслѣгованю прих(о)д(н)е(м),... вытраве(т), я(к) досвѣдченого ... и ю(ж) вправленого вѣ цнотѣ покоры и терпеніѣ ... ѡ(т)даю(т) его дрѣгомѣ старшемѣ” (сер. XVII ст. І Кас. О устав 36–36 зв.)*; “прагне сердце(ч)не цнотѣ послѣшаніѣ всею пи(л)ністю дѣшѣ своєї вы(п)о(л)ніти ... та(к) ... все ѡпѣстити, длѣ по(с)лѣшаніѣготовы сѣть” (сер. XVII ст. І Кас. О устав. 39)*.

На нашу думку, такі атрибутивні конструкції в українській літературній мові XVII ст. мають польське походження. Річ у тім, що польські пам’ятки документують аналізовані словосполучення уже з XVI ст., тоді як в українських пам’ятках вони функціонують з XVII ст. Крім того, в українських пам’ятках XI–XV ст. семантико-синтаксичні конструкції такого типу нами не виявлені.

Не можемо однозначно сказати де – у мові-джерелі чи вже в українській мові XVII ст. – відбувся у даних словосполученнях процес семантичної конденсації. Вважаємо, що, потрапивши в українську мову з польської, вказані атрибутивні

конструкції зумовили подальший самостійний процес усталення аналізованої семми у семантичній структурі лексеми **цнота** на українському мовному ґрунті, який лише підтримувався майже аналогічним процесом у польській мові.

Як і в польській мові, після виділення семи “сміливість, мужність, героїзм” в окрему семему, лексема **цнота** почала вживатися з аналізованою семантикою в українській мові XVII ст. у тавтологічних конструкціях типу “*мєзтво, смѣлость и цнота*”: “в’ гелмѣ тей цней фамилии таковыи клейноты свѣд’комь сѣть *мєзтва смѣлости и цноты*” (Рахманів, 1619 Епігр. Чарт. УЄ Ставр. тит. зв.)*. На підтвердження власне тавтологічних відношень між членами вказаного словосполучення наведемо хоча б такі його міжтекстові паралелі, як “*мѣжний и дѣлний*”, “*моу(ж)не и смеле*”, що містяться в одному понятійному полі “сміливість, мужність, героїзм”: “А в’коротце рекши; завше в’ томь цномь гнѣздѣ бывали люде *мѣжнии и дѣлнии* мѣже великіи, в’ радѣширии, в’ вѣрѣ стой (s) Православной стальной” (Київ, 1623 Присв Коп Четв МІКСВ 73)*; “што значи(т) народѣ Русского мѣ(ж)ство великое, же з’ наокрѣтнѣйшим’ своим’ неприятеlem’ *мѣже и смеле* валчи(т) и оного поражає(т)” (Київ, 1623, Присв. Коп. Четв. МІКСВ 74)*. Наявність питомих міжтекстових паралелей свідчить про типовість таких словосполучень в українській мові того часу.

Думаємо, що тавтологічні конструкції типу “*мєзтво, смѣлость и цнота*” в українській мові, як, зрештою, і в польській, виникли у результаті того, що семема “сміливість, мужність, героїзм” переживала період закріплення у семантичній структурі лексеми **цнота**, тому в тексті необхідним був синонім, який би уточнював аналізоване слово на семемному рівні (зазначимо, що вказана семема так і зосталася на периферії семантичної структури даної лексеми).

Порівняємо, наприклад, словосполучення “*цнота и побо(ж)ность*” у значенні “чистота, святість, побожність”, де слово **побо(ж)ность** на семемному рівні уточнює значення слова **цнота**: “ѡ(т) строе(в) того свѣта має(т) быти ро(з)ное іноче(с)кое ѡдѣніє ... Бо щоко(л)вє(к) ... вымысли(т) и поважи(т)сѧ ѡподобати собѣ еде(н) ... чого анѣ было в ѡживаню; то все або на(д) потребѣ є(ст), або з пыхи походѧчеє и длѧ того самого за речь шко(д)ливѣю має(т) быти почитано, и за таковѣю котораѧ поро(ж)ности рачє(й) и жарто(в), нѣ(ж) *цноты и побо(ж)ности* знако(м) єсть” (сер. XVII ст. І Кас. О устав 3 зв.)*.

Очевидно, нема необхідності розглядати подібні тавтологічні конструкції у польській та українській літературній мові як результат аналогії. Адже у багатьох мовах, де одним із чинників бурхливого розвитку лексичної системи була перекладна діяльність, такі конструкції становили норму. Згадаємо хоча б глоси у киеворуських пам’ятках XI–XII ст., наприклад: “Меншии(м) (имѣти) к старѣиши *покорєньє и послушаньє*” (Пов. вр. л. 6582 / Срезн. II 1239)***; “не бы(с) мл(с)ти межи нами, нѣ бѧше *тоуга и печаль*” (Новг. I л. 6738 / Срезн. II 138)***; “*Непорочныи и цѣломѣрныи* Иовъ” (Панд. Ант. XI в.л. 50 / Срезн III 1454)***, які, на нашу думку, у майбутньому ввійшли до аналізованих словосполучень, потрапивши із маргінесу в текст. Зокрема, в XVII ст. в українських пам’ятках такі тавтологічні конструкції – звичне явище, наприклад: “з’ *колодѧзєвъ, и з’ криниць, з’* которых’ гды частѡ черпано бываєть, болшъ в’ них’ воды прибываєть” (Київ 1636 УЄ Кал. 665)*; “Якожь тыи дворанє господарьские реистры всихъ *кривдѣ и шкодѣ* перед нами покладали” (Ковель, 1537 AS 112)*; “а в том, тым Єго Милости торгом *сказа и шкода* великаѧ сѧ деєть” (Краків, 1527 AS III 30)*; “хто єсть *боязливый и лекливый*, нехай сѧ воротить” (б.м.н.

сер. XVII ст. Хрон. 177)*; “от кото//рого источника или студнѣ, тот выналѣзок чръплючи,.. отрыгнул” (Виш. 50)*.

Зазначимо, що процес усталення семема “сміливість, мужність, героїзм” у семантичній структурі лексеми **цнота** на українському мовному ґрунті відбувався активніше, ніж у польській мові, у результаті чого дане слово набуло здатності поза межами атрибутивних і тавтологічних конструкцій виражати аналізоване значення, що і спостерігаємо у мові творів Д.Наливайка. Проте якщо у польських пам’ятках саме завдяки атрибутиву біля лексеми **cnota** чи синоніму експліцитно у межах словосполучення виділяється семема “сміливість, мужність, героїзм”, то в українських пам’ятках слово **цнота** поза ширшим контекстом неможливо потрактувати у цьому вужчому для аналізованої лексеми значенні. Для прикладу розглянемо вживання даного слова із вказаною семантикою у пам’ятці 1623 р.: “Вѣроу а цнотоу сѧ тѣшачи кролем‘ панѡм‘ своим‘ вѣрне слѣжили” (Київ 1623 Присв. 73)*, де для правильної семантизації необхідно враховувати увесь попередній контекст: “килка кнѧжа(т) Четвертенски(х) животь свой за Ѡ(т)чизнѣ положило” (Київ 1623 Присв. 73)*.

У той час у семантичній структурі української лексеми **цнота** відбулися й безпосередні запозичення з семантичної структури польського слова **cnota**. Зокрема, за аналогією до польської мови в українській мові відбувся подальший процес розбудови семантичної структури аналізованої лексеми за рахунок значення ‘мужні вчинки, героїчні подвиги’. Наведемо приклад польського за походженням словосполучення “*цнота и дѣлность*”, вжитого з вказаною семантикою: “Находи(т)сѧ и ины(х) многѡ цнотѡ и дѣлностей рицерски(х), которыи в(ш) к(ж) м(л) не толко в‘ ѡ(т)чизнѣ але и в‘ чѣжоземских‘ панствахъ з‘ великою фаміліи своєї славою доказоваль: ... Продкове в(ш) к(ж) м(л) кровь за Вѣрѣ и за Ѡ(т)чизнѣ проливали” (Київ, 1623 Присв Коп Четв МКСВ 72)*. Зазначимо, що дане значення не закріпилося у семантичній структурі українського слова **цнота**.

Отже, проаналізований матеріал дає підстави зробити такі висновки. Незважаючи на те, що лексема **цнота** була запозичена українською літературною мовою наприкінці XV ст., протягом наступних століть вона зберігала тісний зв’язок із мовою-джерелом, у результаті чого продовжувала включати у свою семантичну структуру нові значення, що розвивалися у польському слові **cnota** протягом XV–XVI ст. (“мужні вчинки, героїчні подвиги”). Дані значення могли вводитися у семантичну структуру не тільки під дією процесу аналогії до семантичної структури полонізму, а й у результаті запозичення українською літературною мовою XVII ст. атрибутивних конструкцій типу “*cnota męstwa*”, “*cnota Bohaterka*”, “*cnota rycerka*”, характерних для аналізованої лексеми у мові-джерелі, що модифікувалися в українській мові у словосполучення “*дѣла цнота*”, “*марсобыстра цнота*”. Саме ці конструкції стали базою для виділення семи “сміливість, мужність, героїзм” у окрему семему у семантичній структурі аналізованої лексеми, оскільки у них відбувся процес семантичної конденсації. Кінцевий результат цього процесу у двох мовах неоднаковий. Більш завершеним він був в українській мові XVII ст., оскільки у польській мові для виокремлення зазначеної семема з цілого комплексу позитивних моральних рис необхідною умовою була наявність біля аналізованого слова або атрибутивів типу *męstwa*, *Bohaterka*, *rycerka*, або синонімів типу *ława*, *męstwo*, *dzielność*, тоді як в українській мові у результаті семантичної конденсації та як наслідок звуження семантичного об’єму лексема **цнота** отримала змогу самостійно називати поняття “сміливість, мужність, героїзм” навіть поза тавтологічним зв’язком, що вказує на самостійність останнього процесу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛРС – Латинско-русский словарь. Москва, 1976.

ССМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. II. Київ, 1978.

Тест. – Тестаментъ в христѣ побожного и славного монархи свѣта Василіа цесара крещкого до сна своего южь коронованого Льва филозофа дѣдича и цесара тогожь цесарства. // Лѣкарство на ѡспалый оумысль чоловѣчій а особливе на затвердѣлые срѣца людскіе заведеные свѣтомъ альбо якими грѣхами бжѣтвеннаго іванна златоустаго до Ѳеодора мниха. Острог, 1607. С.124–178. Зберігається у фондах Зберігається у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН України.

SLP – Słownik łacińsko-polski. T.5. Warszawa, 1979.

SStp – Słownik staropolski. T.1,4. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1953,1964.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Скорочення подаються за:

* Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. Список використаних джерел. Львів, 1994.

** Słownik staropolski. T.1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1953.

*** Słownik polszczyzny XVI wieku. T.1. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965.

**** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т.1. Санкт-Петербург, 1893